

سال دوازدهم • بهار و تابستان ۱۴۰۵ • شماره ۲۴

Biannual Journal of Islamic Psychology
Vol. 12, No. 24, Spring & Summer 2026

هستارشناسی دین داری نوجوانان مقطع متوسطه دوم: یک مطالعه تکوینی

* فرهاد خرمائی

** مریم نظری

*** مریم انصاف

**** مهتا فرنودی

***** سید مهدی پورسید

doi 10.22034/psy.2026.51913.1467

چکیده

هدف این پژوهش هستارشناسی دین داری نوجوانان متوسطه دوم دبیرستان بود. روش این پژوهش نیمه تجربی تکوینی از نوع هستارنگاری توصیفی - استنتاجی است. مشارکت کنندگان در پژوهش ۲۲ نوجوان دانش آموز متوسطه دوم شهر شیراز بودند که به روش نمونه گیری معرف که نشان دهنده سطح گویا، عادی و معمول نشانگرهای دین داری بود، انتخاب شدند و از طریق مصاحبه مدبرانه و تحلیل محتوای جهت مند نشانگرهای دین داری در این گروه سنی شناسایی، طبقه بندی، توصیف و تعریف شدند. یافته ها نشان داد که هستار دین داری نوجوانان این دوره سنی را می توان در قالب ۳۲ نشانگر توصیف نمود که در این میان مؤلفه های اخلاق و انسانیت، انجام واجبات و ترک محرمات، هدایتگری، استقامت در اعتقادات و هدفمندی وضوح و ظهور بیشتری داشته است. نمود این نشانگرها به عنوان مؤلفه های هستار دین داری در دوره نوجوانی تلویحات مهمی در شناخت تکوینی و تحول دین داری در این دوره سنی و تربیت دینی نوجوانان دارد.

کلیدواژه ها: هستارشناسی تکوینی، دین داری، سبک زندگی، اخلاق و انسانیت، انجام واجبات، ترک محرمات.

*دانشیار گروه روان شناسی تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران (نویسنده مسئول: khormaei@shirazu.ac.ir)

** کارشناس ارشد روان شناسی تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

*** کارشناس ارشد روان شناسی تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

**** کارشناس ارشد روان شناسی تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

***** استادیار گروه آموزش روان شناسی و مشاوره، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۰۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۰۷

مقدمه

دین مهم ترین رکن هویت انسان است که اثر مهمی بر بهزیستی او دارد (مرحمتی و خرمائی، ۲۰۱۷؛ خرمائی، فرمائی و کلانتری، ۲۰۱۵). گرانت، بلوم، چامبرلین و لاست^۱ (۲۰۲۳) دین را نظامی سازمان یافته اجتماعی دانسته که از باورها و تفکرات اشخاص نشئت می گیرد. از نظر آنان، دین به نوعی در شکل دهی و بازسازی ادراکات افراد از خویش و دنیای درون و بیرون خود، نقش حیاتی و بسزایی را ایفا می کند. فؤاد و مسعود (۲۰۲۳) دین را نظامی پیوسته و یکپارچه از نمادهای اعتقادی، زیربنایی و بنیادین و ارزشی افراد دانسته که در نهایت تمرکز همه این عوامل بر مسائل زندگی اشخاص است تا بتوان به وسیله آن حیاتی سرشار از معنویت را رقم زد، لذا هدف ادیان کمک به انسان ها در زیستن بهینه و تنظیم روابط فردی و اجتماعی است (مرحمتی و خرمائی، ۱۳۹۵). از نظر آیت الله جوادی آملی (۱۳۹۲) دین مکتبی است که از مجموعه عقاید، اخلاق و قوانین و مقررات تشکیل شده و هدف آن راهنمایی انسان برای نیل به سعادت است.

امروزه در تمامی جوامع دغدغه اصلی و مهم نظام های تعلیم و تربیت، پرورش نوجوانان و جوانان و آماده کردن آنان برای ورود به جامعه است. در جامعه ما نیز در سال های اخیر توجه بسیاری به تعلیم و تربیت دینی به عنوان یکی از ارکان تعلیم و تربیت شده است. سودمندی و اثرگذاری این تلاش ها بدون توجه به تکوین و تحول دین داری در دوره های مختلف سنی دشوار است. نوجوانی، مرحله گریزناپذیر تحول آدمی است که به دلیل حساسیت ویژه، همواره مورد توجه بوده است. نوجوانی دوره ای بحرانی در تحول انسان است؛ به طوری که در ادبیات گذشته روان شناسی، اصطلاح بحران نوجوانی اغلب به چشم می خورد که تا امروز نیز برخی از روان شناسان بر بحرانی بودن دوره نوجوانی توافق دارند؛ زیرا بار روانی ناپایدار و گذرا این دوره را توصیف می کند (بیرهان، ۲۰۱۹). در اهمیت این موضوع می توان اذعان کرد که دوره نوجوانی دوره طوفانی زندگی است و دوره ای است که به اعتقاد اریکسون^۳ (۱۹۶۸) فرد در جست و جوی هویت خود است و شالوده شخصیتی و هویتی اش که دین داری نیز یکی از ابعاد هویتی است، در همین دوره شکل می گیرد. وی رشد سالم دین داری را در این دوره که از آن با عنوان عنصر آیین سازی مسلکی یاد می کند،

۵۸

پژوهش های روان شناسی اسلامی
بهار و تابستان ۱۴۰۵

1. Grant, J., Blum, A., Chamberlain, S. & Lust, K.

2. Birhan, W.

3. Erikson, E. H.

پذیرش دین به عنوان یک هویت و انجام مناسک دینی و سمت مخالف آن را گم‌گشتگی در هویت به خصوص هویت دینی می‌داند و از آن با عنوان آیین‌گرایی مطلق‌گرایانه یاد می‌کند.

در جوامع مختلف حضور دائمی، مؤثر و گسترده دین مشهود و مسلم است و اعتقادات مذهبی از یک فرهنگ به فرهنگ دیگر، متمایز و به لحاظ شکل، نوع و میزان متفاوت است (جیدنز، ۱۳۷۸). در جامعه ایرانی نیز دین همواره یکی از عناصر اصلی و سازنده فرهنگ ایرانیان و یکی از عوامل مهم در شکل‌دهی به تغییرات و دگرگونی‌های جامعه بوده است (معیدفر، ۱۳۸۳). امروزه با توجه به نقش اساسی دین و دین‌داری در مدارس، جامعه، فرایندهای فردی و تربیتی و نیز تعیین شیوه زندگی افراد جامعه، صاحب‌نظران علوم انسانی به دین به عنوان یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های زندگی انسانی و مهم‌ترین نهاد اجتماعی و تربیتی تأکید نموده و کارکردهای متعدد و مهمی به خصوص در تربیت نوجوانی برای آن قائل هستند.

آثار به‌جا مانده از تمدن‌های کهن به‌وضوح نشان می‌دهد که دین‌داری از مؤلفه‌های اصلی زندگی بشر در همه دوران بوده است. گرایش به مذهب و دین‌داری موضوعی است که در طول تاریخ به صورت‌های گوناگون مورد توجه بوده است (محبوبی، ۱۳۹۴). در روان‌شناسی نیز دین به عنوان موضوعی مهم مورد توجه محققان بوده است (کونولی، ۱۹۹۹)^۱. روان‌شناسان سعی بر دانستن این موضوع داشته‌اند که «احساسات مذهبی چگونه است؟» برخی آن را مربوط به حس تعلقی و وابستگی دانسته و برخی دیگر آن را ناشی از ترس و یا غریزه و بعضی دین را نتیجه احساسی می‌دانند که انسان از لایتناهی در خود دارد (کونولی، ۱۹۹۹). اگرچه تمام این جنبه‌ها توسط محققان مختلف مورد بررسی قرار گرفته است، لیکن ماهیت اساسی دین‌داری هنوز در هاله‌ای از ابهام است (کینگ، ۲۰۱۷)^۲.

جیمز (۱۹۸۵) در کتاب گونه‌های تجربه دینی به بررسی انواع تجربیات دینی پرداخته است. وی ضمن استناد به تجربیات شخصی افراد در حالات جذبه، خلسه و احساس حضور نزد پروردگار، به مسئله وحدت وجود که از مباحث اساسی در فلسفه و عرفان است توجه می‌کند (جیمز، ۱۳۸۶). دامنه مطالعات جیمز به فرهنگ شرق نیز تسری یافته است. این بررسی‌ها شامل سرگذشت غزالی و اشاره به اشعار شبستری در گلشن راز هم می‌شود. حاصل این مطالعات منجر به ارائه یک فرضیه

1. Connolly, P.

2. King, R.

اساسی در زمینه روان‌شناسی دین می‌شود. طبق این فرضیه، محتوای ناهشیار صرفاً شامل خاطرات ناقص، تداعی معانی عجیب و غریب و مانند آن نیست، بلکه قسمت ناهشیار شخصیت انسان می‌تواند منشأ بسیاری از شاهکارها و آثار نبوغ انسانی باشد (جیمز، ۱۳۸۶).

استانلی هال نیز یکی از پیش‌گامان روان‌شناسی دین بود. او نشریه‌ای را به چاپ رسانید که عمدتاً به آموزش‌های اخلاقی و مذهبی کودکان و نوجوانان مربوط بود (گورساج،^۱ ۱۹۸۸). روان‌شناسان دیگر موضع متفاوتی نسبت به دین داشته‌اند. در این میان فروید^۲ (۱۹۶۱) با دین برخوردی کاملاً منفی داشت و به صورت‌های مختلف کوشیده است تا اصالت دین را نادیده بگیرد. وی توت‌گرایی را ریشه‌گرایی به خدا در میان انسان‌ها دانست (آلستون، ۱۹۹۸). به باور فروید، ماهیت قدرتمند و جزمی دین را مشاهده تأیید نمی‌کند، بلکه در واقع برای کودک کشف سه امر آرزوی دست یافتن مجدد به پدر قدرتمند را بازنمایی می‌کند: اول، توجه به پایان نیافتن ناتوانی‌ها پس از سپری شدن دوران کودکی؛ دوم، کشف اینکه انسان در تمام دوران زندگیش از سوی انسان‌های دیگر و حتی نیروهای درونی در معرض خطر قرار دارند؛ سوم، درک اینکه سرانجام مرگ تعادل نامطمئن زندگی را بر هم خواهد زد (سولومون،^۳ ۲۰۰۲؛ اسمیت،^۴ ۲۰۱۰؛ پلانتینگا،^۵ ۲۰۰۰). از این‌رو اندیشه خدای مهربان، عالم و قادر مطلق زائیده شد؛ موجودی که انسان را از نیروهای هراس‌انگیز طبیعت حفظ می‌کند و به او پاداش می‌دهد و رفتار ناشایست او را مجازات می‌کند و کمال زندگی را پس از مرگ نوید می‌دهد. در اندیشه فروید، این خاستگاه غیرعقلانی دین، اندیشه‌های دینی را برخوردار از ویژگی تقدس و نقض‌ناپذیری می‌کند (بور،^۶ ۱۹۸۷؛ کومت اسپونوی،^۷ ۲۰۰۷؛ رو،^۸ ۲۰۰۱). تحلیل فروید از دین سه جنبه داشت: اول، عقده ادیپ که سازه بنیادین او در تبیین دین است؛ دوم، پدیده‌های ویژه دینی مانند مراسم انسان‌های اولیه و شکل‌گیری سنت یهود؛ سوم، نگرش منفی که او نسبت به دین داشت (بلاس،^۹ ۲۰۰۴؛ پوژمان،^{۱۰} ۲۰۰۳).

یونگ (۱۹۶۱) از نظریه‌پردازانی است که در تحلیل روان‌شناختی دین دیدگاهی ژرف دارد. وی در

1. Gorsuch, R. L.

2. Freud, S.

3. Solomon, R.

4. Smith, L. M.

5. Plantinga, A.

6. Burr, W. H.

7. Comte-Sponville, A.

8. Rowe, W. R.

9. Blass, R. B.

10. Pojman, L. J.

باب دین بیش از هر موضوع دیگری سخن گفته است. او دین را یکی از قدیمی ترین و عمومی ترین تظاهرات روح انسان می داند. از نظر او هر نوع روان شناسی که سروکارش با ساختمان روانی شخصیت انسان است، نمی تواند این حقیقت را نادیده گیرد که دین تنها یک پدیده اجتماعی و تاریخی نیست، بلکه برای بسیاری از انسان ها حکم یک مسئله مهم شخصی را دارد (یونگ، ۱۹۵۸). به باور یونگ دین دارای نیرویی فراطبیعی است که در همه قرون مردمان را بر آن داشته است که به آنچه در اندیشه نیاید، اندیشه کنند. یونگ (۱۹۶۱) می گوید، دین همان قدر واقعی است که گرسنگی و ترس از مرگ واقعی است و در میان فعالیت های معنوی انسان، دین از همه قوی تر و اصیل تر است.

آلپورت (۱۹۵۰) نیز از جمله روان شناسانی است که درباره دین داری به صورت خاص نظریه پردازی کرده است. به واقع آلپورت مطالعه دین داری را جایگزین مطالعه دین کرد. به اعتقاد وی احساسات دینی نه ماهیتی صرفاً عقلانی دارند و نه کاملاً غیرعقلانی اند، بلکه بیشتر ترکیبی از احساس و تفکر است. در واقع، دین داری فلسفه ای از زندگی به انسان ارائه می کند که نه تنها ماهیتی عقلانی دارد، بلکه از نظر احساسی و هیجانی نیز اقناع گر است. او معتقد است که تمام ادیان بزرگ دنیا نوعی جهان بینی به پیروان خود ارائه می کنند که هم ساده، هم منطقی و هم دارای زیبایی هارمونیک است (آلپورت و رز، ۱۹۶۵). او ۶۱ دو نوع جهت گیری دین داری درونی و برونی را معرفی می کند. اریکسون (۱۹۶۸) نیز یکی از روان شناسانی است که در زمینه دین به خصوص دین داری کودکی و نوجوانی دیدگاهی قابل توجه ارائه کرده است. وی معتقد است که بین نهادهای اجتماعی به وجود آمده در تاریخ زندگی انسان و نیازهای روان شناختی او رابطه وجود دارد. به نظر اریکسون (۱۹۶۸) دین به عنوان نهادی اجتماعی در طول تاریخ در خدمت اکنای «اعتماد اساسی» انسان بوده است. اریکسون برخلاف فروید (۱۹۶۱) دین را به عنوان برگشت به دوره کودکی نمی داند. اریکسون (۱۹۶۸) اولین مرحله تحول «من» را به عنوان «اعتماد» در برابر «عدم اعتماد» نامیده و باور دارد که کودک در اولین مرحله از تحول شخصیت خود به تدریج جهان خارج و مادر را به عنوان پدیده ای قابل اعتماد تصور می کند. او معتقد است «اعتماد» در دوران کودکی، اساس ظرفیت «ایمان» در بزرگسالی را مهیا می کند. ایمان به عنوان یک نیاز حیاتی بشر را به سوی پذیرش دین جهت می دهد (اریکسون، ۱۹۶۸).

شاید بتوان فولر^۱ (۲۰۰۴) را یکی از روان‌شناسانی دانست که درباره دین به‌خصوص کودکی و نوجوانی نظریه‌ای رشدی بحث‌برانگیزی بیان کرده است. فولر ایمان را فرایندی پویا تعریف می‌کند که پایه آن، بر اعتماد و وفاداری، وابستگی و اعتماد به نفس، منابع ارزش، تصورات و واقعیت‌های قدرت خود متمرکز می‌شود. فولر (۲۰۰۴) بر این باور است که ایمان در زمینه‌های میان‌فردی رشد می‌کند. همچنین ظرفیت و نیاز به ایمان، از ویژگی‌های ذاتی بشر است. ایمان، شامل باوری مذهبی است و ممکن است اعتماد و وفاداری به منابع ارزشی دیگران از جمله خانواده، کشور، حرفه و شغل را نیز شامل شود (بریجز و مور، ۲۰۰۲). ایمان به‌صورت کاربردی، نوعی تجربه بشری عام و دینامیک است و ممکن است با مذهب مرتبط باشد یا نباشد (استانارد و پینتر، ۲۰۰۴). فولر برای ایمان سه ویژگی قائل است: ۱. ایمان، امری عام است؛ ۲. ایمان، دانش است؛ ۳. ایمان، امری ارتباطی است. مقصود او از عام بودن فراگیر بودن ایمان است؛ به صورتی که تمام انسان‌ها با ظرفیت ایمان آفرینش شده‌اند (کامپتون، ۲۰۰۸).

فولر (۱۹۹۶) هفت مرحله متمایز در تحول ایمان مطرح کرده است: مرحله اول، ایمان اولیه^۵ (کودکی) است. این مرحله که مبنای تحول ایمان نهایی بشر است، شامل شروع اطمینان عاطفی بر پایه تماس بدنی، مراقبت، بازی و دیگر موارد مشابه است؛ مرحله دوم، ایمان فراقکن یا شهودی^۶ است که سنین آغاز کودکی را شامل می‌شود. در این مرحله برای خلق مفاهیم ذهنی مربوط به ایمان پایدار، تصاویر با ادراک‌ها و احساس‌ها تلفیق می‌شوند؛ مرحله سوم که سال‌های دبستان را پوشش می‌دهد، ایمان لفظی یا اسطوره‌ای^۷ است که به تحول توانایی تفکر منطقی به نظم و ترتیب دادن جهان متناسب با عملیات عینی پیازه کمک می‌کند. نمادها و باورهای مذهبی اوایل نوجوانی ایمان قراردادی یا ترکیبی^۸ را بروز می‌دهد. با استقرار تفکر عملیات صوری، نوعی اعتماد نسبت به عقاید ذهنی به وجود می‌آید که موجب علاقه وافر نوجوان به برقراری ارتباط با خداوند می‌شود. در پایان نوجوانی یا اوایل بزرگسالی نیز ایمان فردی یا تأملی^۹ به وجود می‌آید. این مرحله، ارزیابی و

1. Fowler, J. W.

3. Stanard, R. P. & Painter, L. C.

5. Primal Faith

7. Literal/ Mythical

9. Reflective/ Individuative

2. Bridges, L. J. & Moore, K. A.

4. Compton, D. M.

6. Projective/ Intuitive

8. Conventional/ Synthetic

بازشناسی ارزش‌ها و اعتقادات را شامل می‌شود و گذار از حوزه اعتماد بر سلطه‌های خارجی به سمت سلطه درونی (خود) دیده می‌شود. ایمان ربط دهنده^۱ مرحله ششم فولر است که در نیمه زندگی و پس از آن بروز می‌کند، در این مرحله نوعی پیوستگی در تضادها وجود دارد (مانند فهم اینکه هر فرد هم جوان و هم پیر است). در این مرحله حقایق چندبعدی و مکمل به لحاظ ساختاری ادراک می‌شوند. مرحله ایمان جهان‌شمول^۲ هفتمین مرحله رشد ایمان است که مربوط به سن خاصی نیست. این مرحله که نسبتاً نادر است، شامل یگانگی با خداوند و تعهد به عشق، عدالت و غلبه بر ظلم و خشونت است. افرادی که به این مرحله از ایمان دست می‌یابند، به‌گونه‌ای زندگی می‌کنند که گویی دنیایی از عشق و عدالت، هم‌اکنون در بین انسان‌ها وجود دارد. بدین ترتیب بر طبق نظریه فولر (۱۹۹۶)، تحول ایمان از عینیت و مادیت محض در کودکی، به سمت پیوستن به خدا و اتصال به هستی مطلق در بزرگسالی نوسان می‌یابد.

با توجه به آنچه گفته شد، اگرچه در مورد تعریف دین و دین‌داری ابهامات گسترده‌ای وجود دارد، ولی تکوین دین‌داری از آن دسته مفاهیم پیچیده است که ساختارهای چندبعدی را دربر می‌گیرد و به‌راحتی امکان شناختن ابعاد مختلف آن فراهم نمی‌گردد. بااین حال، دین‌داری شامل تفکرات، باورها و تجربیات واقعی افراد از وقایع و رخدادهای دینی و مذهبی بوده که سرچشمه آن را می‌توان فعالیت‌ها و تحرکات نمادین و متعارف مذهبی اشخاص در زندگی فردی آنان دانست (عبدالخالک و همکاران، ۲۰۲۳).^۳ از نظر سوکماواتی و حسنا^۴ (۲۰۲۳) دین‌داری سطوح مختلف تعهدات انسان‌ها و تصورات و برداشت‌های آنان را نسبت به حیات خویش نشان می‌دهد. فبریان و بودیانتهو^۵ (۲۰۲۳) از دین‌داری به‌عنوان ابعاد مختلف دینی و مذهبی یاد می‌کنند که باعث می‌شود فرد شخصاً آن را در دل و قلب خویش تجربه نماید. به تعبیر دیگر، دین‌داری نوعی نظام پیوسته اعتقادی به‌منظور قدردانی و نوعی احساس امتنان از ارزش‌های دینی به‌حساب می‌آید.

به‌طورکلی، به‌زعم شاتوک و موهلنبین^۶ (۲۰۲۰) دین‌داری شامل جهت‌گیری‌های مذهبی، ابعاد اخلاقی، فرهنگی و درجات مشارکت و تعهد فرد به امور دینی است. بنابراین دین‌داری به

1. Conjunctive

2. Universalizing

3. Abdel-Khalek, A. M., Bakhiet, S. F. A., Osman, H. A. & Lester, D.

4. Sukmawati, S. & Husna, S.

5. Febrian, J. & Budianto, E.

6. Shattuck, E. C. & Muehlenbein, M. P.

گرایش‌های مختلف افراد برای التزام به باورها، اصول و فعالیت‌های دینی اشاره دارد. مول^۱ (۲۰۲۲) دین‌داری را نظامی مسنجم از رفتارها و باورها می‌داند که افراد از طریق آن دنیای پیرامون را نسبت به خویش بازتعریف می‌کنند و از این جهت، دین‌داری نقش قابل توجهی در شکل‌گیری و سازماندهی هویت افراد دارد. همچنین دین‌داری یا تدین، عبارت از التزام به دین مورد قبول خویش است. این التزام مجموعه‌ای از اعتقادات، احساسات و اعمال فردی و جمعی است که حول خداوند (امر قدسی) و رابطه ایمانی با او دور می‌زند (تقوی و اصلانی، ۱۳۹۶). در نهایت، دین‌داری مجموعه شناخت‌ها، احساس‌ها و تمایلات نسبتاً پایدار و مثبت نسبت به دین است که در وضعیت عادی، طبیعی، اجتماعی و روانی در فرد وجود دارد و در کنش‌های وی نسبت به نیروی خداوند، خود، جامعه و تاریخ به ظهور می‌رسد. دین‌داری عبارت است از پذیرش تمام یا بخشی از عقاید، اخلاقیات و احکام دینی است؛ به نحوی که شخص دین‌دار خود را ملزم به تبعیت و رعایت آن بداند (یغمایی، ۱۳۸۰).

با توجه به آنچه گفته شد، دین‌داری مؤلفه‌های فراوانی را دربر می‌گیرد که این مؤلفه‌ها در فرآیند رشد نمود می‌یابد و تکوین می‌پذیرد. پژوهش‌هایی که در ایران در خصوص تحول دین‌داری انجام شده است، بیشتر بر مبنای نظریه رشد شناختی پیازه و نو پیازه‌ای‌های معاصر مانند ال‌کایند و گلدمن و همچنین فولر استوار بوده است. بنابراین ضرورت استفاده از رویکردهای دیگر مبتنی بر فرهنگ ایرانی - اسلامی به عنوان یک خلأ پژوهشی و به خصوص در حوزه مطالعه دین‌داری نوجوانی به خوبی احساس می‌شود. بنابراین پژوهش حاضر کوشش دارد، بر مبنای فرانظریه تکوینی^۲ که مبتنی بر حکمت متعالیه صدرایی پایه‌گذاری شده است (خرمائی، ۱۴۰۲؛ ۱۴۰۴) و مفروضات انسان‌شناسی اسلامی در آن لحاظ گردیده است و همچنین نوعی روش‌شناسی را پیشنهاد می‌دهد که مبتنی بر پیش‌فرض‌های فلاسفه اسلامی است، به بررسی دین‌داری در نوجوانی بپردازد. فرانظریه تکوینی به محقق پیشنهاد می‌کند که در مطالعه هر کنش انسانی از جمله دین‌داری محقق به پویش و مطالعه مؤلفه‌های زیستی / حیاتی (پیش‌آمدگی زیستی کنش مورد مطالعه)، حسی / انعکاسی (بازنمایی و تصورات ذهنی کنش مورد مطالعه)، بدنی / جنبشی (نمودهای حرکتی کنش مورد مطالعه)، هیجانی / انگیزشی (مؤلفه‌های خلقی و عاطفی کنش

مورد مطالعه)، اجتماعی / ارتباطی (نمونه‌هایی از عمل یا رفتاری کنش مورد مطالعه)، معنایی / نمادی (مؤلفه‌های معنایی و نمادی کنش مورد مطالعه) و مینوی / اشتیاقی (مؤلفه‌های ارزشی و گرایشی کنش مورد مطالعه) پردازد تا نگاره‌ای کل‌گرایانه از کنش مورد مطالعه (در اینجا دین‌داری نوجوانی) را به تصویر کشد (همان). در رویکرد تکوینی (خرمائی، ۱۴۰۲) که رویکرد مبنایی این پژوهش است، رشد به صورت گسترش و پیچیدگی ماهیت انسان تعریف می‌شود که در ضمن آن موجودیت‌های انسانی (هستارها) در ابعاد مختلف از جمله دین‌داری متشکل می‌شود و تکوین می‌یابد. به عبارتی اگر دین یک موجودیت و یا هستار در نظر گرفته شود، این هستار دارای مؤلفه‌هایی خواهد بود که در طول رشد آشکار می‌شوند و تکوین می‌یابند. بنابراین ظهور و شکل‌گیری مؤلفه‌های دینی فرآیندی گسترش‌یابنده در مسیر رشد فردی است. علاوه بر آن، محتوای این مؤلفه‌ها در فرآیند تکوین غنی‌تر و ربط بین مؤلفه‌های دینی پیچیده‌تر می‌شود. بر اساس رویکرد تکوینی هرچند دین منشأ آسمانی دارد، لیکن دین‌داری از بستری سرشتی در درون انسان ریشه می‌گیرد و در تبادل با فرهنگ و اجتماع متناسب با مکان و زمان تکوین می‌یابد. بنابراین صرف‌نظر از آنچه نظریه‌های پیشین از دین‌داری مطرح کرده‌اند، مسئله این پژوهش بررسی تحول دین‌داری نوجوانی در بافت فرهنگی و اجتماعی جامعه ایرانی در تناسب با زمان و مکان است. بنابراین هدف این مطالعه هستارشناسی دین‌داری نوجوانی خواهد بود. به عبارتی این پژوهش به دنبال آن است که چه مؤلفه‌هایی دین‌داری نوجوانی در بافت فرهنگی ایرانی - اسلامی را توصیف می‌کنند.

روش پژوهش

روش این پژوهش نیمه تجربی تکوینی از نوع هستارنگاری توصیفی - استنتاجی است. تکوین به معنای شکل‌گیری، تشکیل شدن و آشکار شدن است و روش تکوینی^۱ رویکردی کل‌گرایانه^۲ است که در آن پژوهشگر با توصیف (شناسایی مؤلفه‌ها، طبقه‌بندی و تعریف آن مؤلفه‌ها) و همچنین تبیین^۳ (توضیح و وضوح‌بخشی عناصر و نسبت بین مؤلفه‌ها) به شکل‌دهی و شناخت تکوینی از موضوع مورد مطالعه (هستار) می‌پردازد. واحد تحلیل در روش‌شناسی تکوینی هستار است که

1. Formative Method

2. Holistic Approach

3. Elucidation

به‌عنوان ساختاری برای توصیف و تبیین موضوع مورد مطالعه تعریف می‌شود. بنابراین هستارساختاری برای مفهوم‌سازی، تصویرپردازی و طراحی حوزه مورد مطالعه با ترکیب انضمامی عناصر (نشانگرها) شکل دهنده آن حوزه است که به آن پایگاه دانش یا دانایی گفته می‌شود (خرمائی، ۱۴۰۲). هستار یا موضوع مورد مطالعه در این پژوهش دین‌داری نوجوانی است. در هستارنگاری توصیفی - استنتاجی پژوهشگر با وضوح‌بخشی و شفاف نمودن و توصیف مؤلفه‌های شکل دهنده موضوع مورد مطالعه که از آنها با عنوان نشانگر یاد می‌شود، نما و نگاره‌ای از هستار مورد مطالعه (در اینجا دین‌داری نوجوانی) ارائه می‌دهد و سپس با وضوح‌بخشی و شفافیت عناصر شکل دهنده آن موضوع از طریق توصیف و تبیین دقیق و جامع آنها، تصویری کل‌گرایانه از رویداد مورد مطالعه فراهم می‌سازد. فرض بر این است که این رویکرد کل‌گرایانه تبیینی عمیق‌تر، شفاف‌تر و واضح‌تر از موضوع مورد مطالعه عرضه خواهد کرد (خرمائی، ۱۴۰۲). موضوع مورد مطالعه در این پژوهش، دین‌داری نوجوانی است. این روش در نهایت شکل، نما و نگارشی از هستار دین‌داری نوجوانی را ارائه می‌کند.

مشارکت‌کنندگان در این پژوهش ۲۲ دانش‌آموز (۱۳ دختر و ۹ پسر) شهر شیراز بودند که به روش نمونه‌گیری هدفمند از نوع نمونه‌گیری معرف که نشان‌دهنده سطح گویا، عادی و معمول نشانگرهای دین‌داری بود، انتخاب شدند. ملاک ورود مشارکت‌کنندگان به پژوهش داشتن سطح معمول نشانگرهای دین‌داری نوجوانی، برخورداری از توانایی کلامی لازم برای پاسخ به پرسش‌های پژوهش و رضایت آگاهانه مشارکت‌کننده و اولیای آنها برای شرکت در مصاحبه بود، و ملاک خروج از پژوهش انصراف از شرکت در هر مرحله از مصاحبه بود. نمونه‌گیری در این پژوهش بر اساس حد کفایت بالا و رسیدن به مرحله اشباع نظری انجام شد. به عبارتی انتخاب مشارکت‌کننده دیگر اطلاعات افزوده‌ای را فراهم نمی‌ساخت. جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش از طریق مصاحبه مدبرانه^۱ صورت گرفت و به روش تحلیل محتوای جهت‌مند نشانگرهای دین‌داری در این گروه سنی شناسایی، طبقه‌بندی، توصیف و تعریف شدند. اعتباریابی در این مطالعه از طریق اعتباریابی گذار و اعتباریابی تناسب مورد بررسی قرار گرفته است. محقق در این مطالعه با تشریح چگونگی و روند شناسایی نشانگرهای دین‌داری و وضوح‌بخشی هستاری، شکل‌گیری و شناسایی

۱. مصاحبه مدبرانه نوعی مصاحبه عمیق نیمه‌ساختارمند است که در آن فرانظریه تکوینی هدایتگر ذهن محقق در طرح پرسش‌های مصاحبه است.

تکوینی هستار دین داری نوجوانی را گزارش نموده است. به عبارتی شکل گیری تکوینی نشانگرهای هستار مورد پژوهش که گذاری تکوینی دارد را به نمایش می گذارد. در این پژوهش نیز در ابتدا مصادیق (گونه ها) دین داری که توسط مشارکت کنندگان بیان شده است، استخراج شده و با توجه به بار معنایی مشترک و مستتر در این مصادیق و جنس اطلاعات، نشانگرها نام گذاری شد و سپس این نشانگرها بر اساس مشترکات معنایی در قسمت یافته ها توصیف شدند. فرآورش تکوینی یا گذار از مصادیق به نشانگرها و سپس توصیف آنها و در نهایت مقوله بندی های آنها در این پژوهش در نشستی مرکب از ۱۲ متخصص روان شناسی مورد بررسی و تأیید قرار گرفت. همچنین در این نشست مطابقت این نشانگرها متناسب با مقوله ها و ابعاد مطرح در فرائضیه تکوینی مورد بررسی قرار گرفت. قابل ذکر است که اعتباریابی تناسب به طبقه بندی نشانگرهای مستخرج از مصاحبه ها متناسب با مبانی مطرح در فرائضیه تکوینی اشاره دارد. اعتباریابی تناسب در این پژوهش از طریق تناسب نشانگرهای دین داری با فرائضیه تکوینی در تبادلی نظری رفت و برگشتی با تیم تحقیق نیز مورد بررسی قرار گرفته است. قابلیت اطمینان به نشانگرها نیز در این پژوهش به روش اعتمادیابی نمودی مطالعه شده است. قابلیت اطمینان نمودی به این مفهوم اشاره دارد که اگر هر بودی، نمودی دارد، پس هر نشانگری که فراوانی بیشتری دارد، قابلیت اطمینان نمودی بالاتری نیز دارد و محقق نسبت به موجودیت آن نشانگر اطمینان بیشتری دارد (خرمائی و همکاران، ۱۴۰۴). در این مطالعه معیارهای اخلاق پژوهش مورد توجه قرار گرفت و با اطمینان دهی از محرمانه بودن اطلاعات و توضیح لازم به مشارکت کنندگان رضایت آگاهانه آنان برای مشارکت داوطلبانه در پژوهش اخذ گردید.

یافته های پژوهش

در جدول (۱) مشخصات فردنگاری مشارکت کنندگان به همراه جنسیت، تحصیلات و سن ارائه شده است.

جدول ۱: مشخصات فردنگاری نمونه های پژوهش

ردیف	جنسیت	مقطع تحصیلی	سن	ردیف	جنسیت	مقطع تحصیلی	سن
۱	پسر	دوازدهم	۱۷ - ۱۸	۱۲	دختر	دوازدهم	۱۷ - ۱۸
۲	پسر	دوازدهم	۱۷ - ۱۸	۱۳	دختر	دوازدهم	۱۷ - ۱۸
۳	پسر	دوازدهم	۱۷ - ۱۸	۱۴	دختر	دوازدهم	۱۷ - ۱۸
۴	پسر	دوازدهم	۱۷ - ۱۸	۱۵	دختر	دوازدهم	۱۷ - ۱۸

ردیف	جنسیت	مقطع تحصیلی	سن	ردیف	جنسیت	مقطع تحصیلی	سن
۵	پسر	دوازدهم	۱۷ - ۱۸	۱۶	دختر	یازدهم	۱۶ - ۱۷
۶	پسر	دوازدهم	۱۷ - ۱۸	۱۷	دختر	یازدهم	۱۶ - ۱۷
۷	پسر	دوازدهم	۱۷ - ۱۸	۱۸	دختر	یازدهم	۱۶ - ۱۷
۸	پسر	یازدهم	۱۶ - ۱۷	۱۹	دختر	یازدهم	۱۶ - ۱۷
۹	پسر	یازدهم	۱۶ - ۱۷	۲۰	دختر	دهم	۱۵ - ۱۶
۱۰	دختر	دوازدهم	۱۷ - ۱۸	۲۱	دختر	دهم	۱۵ - ۱۶
۱۱	دختر	دوازدهم	۱۷ - ۱۸	۲۲	دختر	دهم	۱۵ - ۱۶

در جدول (۲) بر اساس تحلیل محتوای جهت‌مند، نشانگرهای هستار دین‌داری نوجوانان متوسطه دوم همراه با توصیف نشانگرها، گونه‌هایی از نشانگرها و فراوانی آنها و همچنین تناسب نشانگرها با مراتب و ابعاد فرانظریه تکوینی آورده شده است. لازم به اشاره است که اعداد ذکرشده در قسمت گونه‌ها (جدول ۲)، نمونه‌ای از بیانات مشارکت‌کننده‌ای است که شماره آن در جدول مشارکت‌کنندگان آمده است. علامت اختصاری دختر (د) و پسر (پ) نیز در این جدول آمده است.

جدول ۲: نشانگرهای دین‌داری دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم (توصیف، گونه‌ها و تناسب نشانگرها با مراتب و ابعاد و

فراوانی نشانگرها)

نشانگر	توصیف	گونه‌ها	تناسب با مراتب و ابعاد فراوانی
۱. اخلاق و ویژگی‌های - انسان باشیم، آدم خوبی باشیم، حق کسی رو معایبی (عام - بیرونی) ۶۵	انسان‌مدارانه مرتبط با نخوریم، همه چیزایی که ویژگی‌های یه انسانو خود و دیگران	بیان میکنه (۱ - پ)	
	- به نظر من دین یعنی اینکه آدم خوبی باشیم	(۱۶ - د)	
	- کسی که دین داره باید اعتقاداتش بالا باشه،		
	شخص خوبی توی جامعه باشه، به نفع مردم باشه	(۲ - پ)	
۲. انجام واجبات انجام دادن آنچه در - انسان دین‌دار کارایی که تو دینش گفته رو مینوی (دلبستگی - ۶۰	دین واجب شده و انجام میده مثلاً نماز میخونه و روزه میگیره (۲۲ - درونی)		
	پرهیز از آنچه در دین پ		
	حرام شناخته شده - افراد دین‌دار پاکیزه هستند، امانت دارن،		

نشانگر	توصیف	گونه‌ها	تناسب با مراتب و ابعاد فراوانی
	است	نظافت رو رعایت می‌کنن، غیبت نمی‌کنن، خوش اخلاقن و همیشه سعی می‌کنن با عدالت رفتار کنن (۱۷ - د)	
		- مثلاً نماز و روزه و قرآن و خمس و زکات و اصول دین و فروع دین، همین چیزا واسه ما مسلمونا هست (۱۰ - پ)	
		- خدا خودش گفته که محبوب‌ترین شما، نزد من اونیه که واجباتش رو انجام بده، تکالیفش رو انجام بده، بعد در واقع اهل شرک و اینا نباید باشه (۱۲ - د)	
۳. هدایتگری	دین به عنوان راه و - دین یه راه و روشی هست (۳ - د)	معنایی (عام - بیرونی) ۴۱	
	روشی برای هدایت - دین یه راه و روشیه برای بهتر زندگی کردن انسان‌ها (۲۲ - پ)		
	- دین وسیله‌ای هست که انسان را به خدا می‌رسونه وصل می‌کنه مرتبط می‌کنه مأنوس می‌کنه (۲۱ - پ)		
	- به نظر من دین سبک زندگیه (۲۰ - پ)		
۴. استقامت در پایداری در اصل دین، - فرد دین دار فردیه که تا حد امکان و ضرورت معنایی (عام - درونی) ۳۹	ارزش‌ها و اعتقادات و به دین خودش پایبند باشه (۱۸ - د)		
اعتقادات	عدم انحراف از آنها - فرد دین دار کسی هست که به اعتقاداتش پایبند باشه و با هر اتفاقی که می‌افته اعتقاداتش رو عوض نکنه (۲۲ - پ)		
	- هرکسی بر اساس دنیای خودشون هر چیزی که باید انجام بدن و بهش اعتقاد دارن اینو تو زندگیشون انجام میدن و به کار میبرن (۴ - د)		
۵. هدفمندی	اعتقاد به داشتن هدف - دین مهمه در انتخابش خیلی دقت کنیم معنایی (عام - بیرونی) ۲۷		
	در زندگی و دین‌هایی که انتخاب میکنیم مسیر زندگی ما رو برنامه‌ریزی برای تغییر میدن، هدف ما رو تغییر میدن. مثل یه چراغ رسیدن به آن هدف در تاریکی هست دین (۶ - د)		
	- یه هدفی رو دنبال کنه بی‌هدف نباشه (۱ - پ)		

نشانگر	توصیف	گونه‌ها	تناسب با مراتب و ابعاد فراوانی
		- فکر می‌کنم بشه بگی مجموعه‌ای از باورها و اعتقاداتی که انسانو به تکامل می‌رسونه و باعث ایجاد آرامش میشه برای انسان و سعادت که باید بهش پایبند باشیم، این میشه تعریف دین (۱۰) - (پ)	
۶	معیارمندی داشتن اصول،	- دین یه سری چارچوب هست که در اون معنایی (عام - بیرونی) ۲۷ دینی چارچوب و قواعد چارچوب میشه بهترین نحوه زندگی رو داشت با توجه به باورهایی که تعریف شده توی همون چارچوب‌ها (۲۰ - پ) - هرکسی برای خودش یه دینی داره و داره طبق قوانین اون دین میره (۵ - د) - خب دینم مسلماً مثل موضوعات دیگه تعریف‌های زیادی داره، اما به نظرم مجموعه‌ای از نظام‌ها حالا باورهای فرد نظام‌های عقیدتی نظام‌های حالا فرهنگی اون فرد (۱۹ - د)	
۷۰	۷. حس آرامش	داشتن احساس آرامش - فرد دین‌دار وقتی اعمال دینی را انجام میده هیجانی (اتصال - ۲۷) هنگام انجام اعمال آرامش رو در خودش احساس می‌کنه (۱۷ - د) (درونی) دینی - حس سبک بودن، آزاد بودن، یه حس خیلی خوبی بهشون دست میده (۴ - د) - دین برای اینه که انسان به آرامش بره چه توی دنیا چه توی آخرت (۱۰ - پ) - باعث میشه مثل یه مدیتیشن مثلاً آدم آرام‌تر بشه (۲۲ - پ)	
۸	هم‌هنگی پرهیز از ریاکاری و حرف و عمل	- عقایدشو با عملش نشون میده (۱ - پ) اجتماعی (فردگرا - ۲۱) - آدم دین‌دار اگر بده بد باشه اگر خوبه خوب بیرونی باشه هر جوری که هست، دو رو نباشه (۸ - پ) - خلوص منظورم از اینه که روی مثلاً قصدی نباشه که بخواد آخرش به نفع خودش تموم بشه و اینا یعنی مثلاً همین جور دلی انجام بده (۲۲ - پ) (پ)	

نشانگر	توصیف	گونه‌ها	تناسب با مراتب و ابعاد فراوانی
۹. کمک و کمک کردن به	کمک کردن به دیگران به نیازمندان، خیری اجتماعی (جمع‌گرا - ۱۰	بیماری	بیماری
دیگران و رفع نیازهای کردن (۲ - پ)	کمک کنن به دیگران (۱۴ - د)	افراد	افراد
۱۰. احساس داشتن احساس	یه حس بد دارم نسبت به خودم که این کارو هیجانی (انفصالی - ۸	ناراحتی و گناه از ناخوشایند از انجام باید انجام می‌دادیم و ندادیم (۲۰ - پ)	ناراحتی و گناه از ناخوشایند از انجام باید انجام می‌دادیم و ندادیم (۲۰ - پ)
عدم انجام ندادن واجبات دینی	وقتی که اعمال دینی را انجام نمیده عذاب	وجدان داره و احساس پوچی می‌کنه (۱۷ - د)	وجدان داره و احساس پوچی می‌کنه (۱۷ - د)
تکالیف	احساس سرخوردگی، اینکه وظایفشو انجام	نداده. یه حسی که آدمو مشغول میکنه، اینکه نماز	نداده. یه حسی که آدمو مشغول میکنه، اینکه نماز
	نخوندم چرا نخوندم (۲ - پ)		نخوندم چرا نخوندم (۲ - پ)
۱۱. امر به سفارش به کار نیک و	امر به معروف یعنی انسان‌ها برن سمت کارای اجتماعی (جمع‌گرا و ۷	معروف و نهی از بازداشتن از کار ناپسند خوب و نهی از منکر یعنی باید انسان‌ها خودشونو فردگرا - بیرونی)	معروف و نهی از بازداشتن از کار ناپسند خوب و نهی از منکر یعنی باید انسان‌ها خودشونو فردگرا - بیرونی)
منکر	باز دارن از گناه و اینا (۱۲ - د)		باز دارن از گناه و اینا (۱۲ - د)
	امر به معروف یعنی تو خودت کارایی که تو	قرآن اومده و خدا گفته و اماما و چند تا نسل هی	قرآن اومده و خدا گفته و اماما و چند تا نسل هی
	توضیحش دادن، و بین مردم رواج دادن عمل کنی	بعد بقیه رو هم به سمت همین کار بکشونی مثل	بعد بقیه رو هم به سمت همین کار بکشونی مثل
	پرهیزکاری و نیکوکاری و از این چیزا. نهی از	منکر هم یعنی از کارای بد و حروم، هم خودت	منکر هم یعنی از کارای بد و حروم، هم خودت
	دوری کنی هم با بقیه جوری رفتار کنی جوری	یادشون بدی که اونا هم سمت اون کارا نرن (۱۳)	یادشون بدی که اونا هم سمت اون کارا نرن (۱۳)
	(د -		(د -
۱۲. حق الناس	رعایت حق و حقوق - چیزایی که مربوط به اجتماع هست یه سری اجتماعی (جمع‌گرا - ۷	رفتارامون اخلاقامون مثلاً یه چیزایی مثل رعایت بیرونی)	رفتارامون اخلاقامون مثلاً یه چیزایی مثل رعایت بیرونی)
دیگران	کردن حقوق دیگران (۳ - د)		کردن حقوق دیگران (۳ - د)
	بعد حق کسی رو این قدر نخورن (۱۴ - د)		بعد حق کسی رو این قدر نخورن (۱۴ - د)
	آدمی که ادعا میکنه دین‌داره باید حواسش	باشه که بقیه رو اذیت نکنه، تو زندگی کسی	باشه که بقیه رو اذیت نکنه، تو زندگی کسی
	داخلت نکنه، حق دیگران رو ضایع نکنه (۱۵ - د)		داخلت نکنه، حق دیگران رو ضایع نکنه (۱۵ - د)
۱۳. رشد فردی	آگاهی، پویایی، - چه از لحاظ فردی چه اجتماعی بتونه خودشو معنایی (عام - درونی) ۷		آگاهی، پویایی، - چه از لحاظ فردی چه اجتماعی بتونه خودشو معنایی (عام - درونی) ۷
	دوراندیشی و رسیدن ارتقا بده (۲ - پ)		دوراندیشی و رسیدن ارتقا بده (۲ - پ)

نشانگر	توصیف	گونه‌ها	تناسب با مراتب و ابعاد فراوانی
	به رشد و کمال فردی - دوراندیش باشن و آگاه و پویا باشن (۱ - پ)		
۱۴.	درست و داشتن شرایط مطلوب - درست زندگی کنه، سالم زندگی کنه (۱۴ - د) معنایی (عام - درونی)	۶	
	سالم زندگی فرد از نظر جسمی، - آدمیه که از زندگیش لذت میبره، به خودش کردن	ذهنی و اجتماعی	میرسه (۱۶ - د)
۱۵.	تقرب به خدا میل به رسیدن به - بعضی کارا که انجامشون بدی هم دنیات آباد مینوی (دلبستگی -	۶	
	بالاترین درجه کمال، میشه هم آخرت و باعث میشه به خدا برسی، بیرونی)		
	یعنی رسیدن به خدا همون تقرب به خدا (۱۲ - د)		
۱۶.	نشر اعتقادات نشر باورهای دینی به - شخصی که دین داره ممکنه اینجور باشه که معنایی (عام - بیرونی)	۵	
	طرق مختلف بقیه رو به انجام دادن اونا دعوت کنه (۳ - د)		
	- این عقیده‌ای که داره مفید لحاظ شده و میتونه اینم توی جامعه گسترش بده و من که کم		
	سنم میتونه اونم به منم انتقال بده (۹ - پ)		
	- از عقاید خودش دفاع کنه هم اونا رو نشر بده (۱ - پ)		
۱۷.	اعتدال دوری از افراط و - دین به نظرم اینه که آدم به یه چیزی اعتقاد معنایی (عام - درونی)	۵	
	تفریط و رعایت حد داشته باشه درست، ولی افراطی نباشه نسبت به وسط در همه اعمال و اون حالا اگر طرف دین اسلامه که ما هستیم، به عقاید		
	خدا اعتقاد داری نباید افراطی باشه (۸ - پ)		
	- به نظر من دین‌داری رو فقط میشه با عدالت تعریف کرد (۱۳ - د)		
۱۸.	رضایت از پیدا کردن حسی - قاعداً در ذهن روح و جسم و تنش یه حس هیجانی (اتصال -	۴	
	خود خوشایند با انجام رضایت از خودش شکل می‌گیره (۱۸ - د) درونی)		
	اعمال دینی - هر چی که دین بگه انجام میدی و با انجام دادن چیزایی که داخل دین هست احساس خوشحالی میکنی و از خودش راضیه (۴ - د)		
۱۹.	اعتقاد به امر اعتقاد به وجود یک - خداوند می‌گه من از روح خودم در تو دمیدم مینوی (دلبستگی -	۴	
	قدسی موجود الهی و تلاش (۲۱ - پ) بیرونی)		
	برای رسیدن به او - اینه که انسان برسه به درجه خلیفه الهی (۲۱ - پ)		
	- ما می‌خوایم نزدیک به خدا بشیم اجر و قرب الهی رو داشته باشیم (۲۰ - پ)		

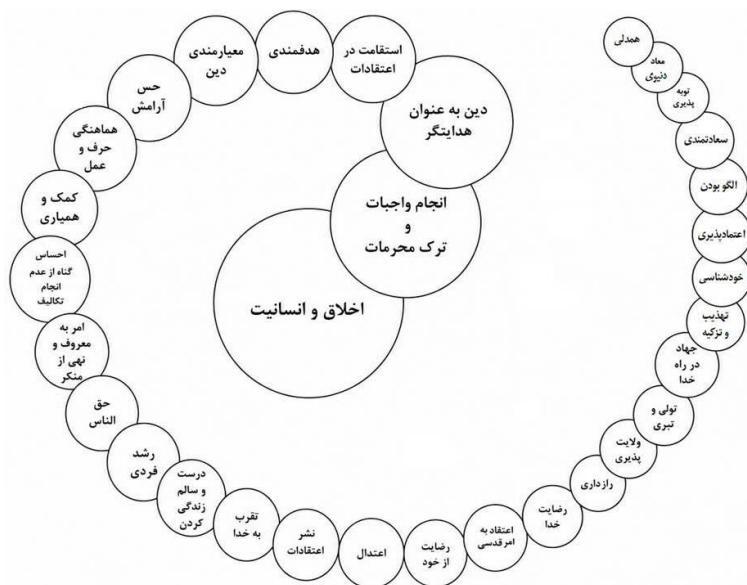
نشانگر	توصیف	گونه‌ها	تناسب با مراتب و ابعاد فراوانی
۲۰. رضایت خدا	خشنودی خداوند از -	من طبق دستور خدا رفتار کردم، پس خدا از مینوی (دلبستگی - ۳)	۳
۲۱. رازداری	قابل اطمینان -	من راضیه (۱ - پ) (درونی)	۳
۲۲. ولایت‌پذیری	باور به جانشینان و -	من زمانی دین دارم زمانی مسلمونم که ولایت مینوی (دلبستگی - ۳)	۳
	ولایت بعد از پیامبر و ۱۲ امام رو داشته باشم، ۱۴ معصوم رو کلی قبول درونی)	بر حق بودن آنها داشته باشم (۲۱ - پ)	
	-جانشینانش رو قبول کنم (۲۱ - پ)		
۲۳. تولی و تبری	دوستی با دوستان خدا -	افراد دین‌دار از چیزهایی که خدا بدش میاد مینوی	۳
	و دشمنی با دشمنان دوری می‌کنه، از چیزایی که خدا خوشش میاد روز (هم دلبستگی هم خدا	به روز نزدیک‌تر می‌شه، روز به روز اونا رو بیشتر دلبستگی - بیرونی)	
	انجام میده (۲۱ - پ)		
۲۴. جهاد در راه ایثار و فداکاری جان،	راه درست مثلاً همین کارایی که دین گفته، مینوی (دلبستگی - ۳)	مال و... برای رسیدن جهاد در راه خدا (۱۲ - د) (بیرونی)	۳
	به خدا و نه به دلیل - حتماً نباید جهاد در راه خدا توی میدون جنگ	باشد و حالا مبارزه و اینا باشه، همین که به یه	
	قصده دیگر فقیر و نیازمند کمک کنه یه جوری جهاد در راه	خداست (۱۲ - د)	
۲۵. تهذیب و پاک کردن خود از -	شخصی که دین‌داره و معتقده به خدا، توی مینوی (دلبستگی - ۲)	ویژگی‌های بد و اعمالش سعی میکنه که نسخه بهتر از خودش بیرون)	۲
	نکته ناصواب نشون بده، توی هر چیزی بهترین خودشو نشون	بده، خوبی‌ها رو به خودش جذب کنه بدی‌ها رو	
	دور کنه (۱ - پ)	- یه سری افکار عقاید فرهنگ و آداب و رسومه	
	غلطشون رو درست کنم و در راه درست ازش	استفاده کنند که برسم به خدا (۲۱ - پ)	
۲۶. خودشناسی	خوداندیشی و فکر -	بدونه کیه و خودشو بشناسه کیه از کجا اومده معنایی (عام - درونی)	۲
	کردن در مورد خود و به کجا میخواد بره (۱ - پ)	شناخت ویژگی‌های خود	
۲۷. اعتمادپذیری	قابل اعتماد بودن -	فردی که میشه بهش اعتماد کرد (۲ - پ)	اجتماعی (فردگرا - ۲)

نشانگر	توصیف	گونه‌ها	تناسب با مراتب و ابعاد فراوانی
			بیرونی
۲۸. الگو بودن	الگو بودن برای بقیه - به نظرم یکی از ویژگی‌های آدم دین‌دار نظم و معنایی (عام - درونی) ۲	به دلیل درستکاری تمیزیه و همش دوس داری مٹ اون باشی (۱۶ - (د - فرد دین‌دار رو میشه به‌عنوان الگو قرار داد (۲) (پ -	
۲۹. سعادت‌مندی	دین وسیله سعادت - دین یه برنامه از طرف خداست برای سعادت معنایی (عام - درونی) ۲	انسان در دنیا و آخرت (۱۷ - د) - دین یه مسیری که ما رو به سمت سعادت (۱) (پ -	
۳۰. توبه‌پذیری	ابراز پشیمانی از انجام - بیشتر میگه که من از خدا دور شدم، آدم بدی مینوی (دلرستگی - ۱	گناه و سعی در جبران هستم باید خودمو درست کنم بذارمش کنار (۱ - درونی) آن (پ	
۳۱. معاد ندوی	باور به اینکه انسان - اینه که هر چی خوبی کنی به خودت معنایی (عام - درونی) ۱	نتیجه اعمال خود را برمی‌گرده، و هر چی هم بدی کنی بازم به خودت در این دنیا هم می‌بیند برمی‌گرده (۱ - پ)	
۳۲. همدلی	درک احساس دیگران - درکت کنه طبق شرایط (۲ - پ)	اجتماعی (جمع‌گرا - ۱) بیرونی	

همان‌گونه که در جدول (۲) مشاهده می‌شود، هستار دین‌داری دانش‌آموزان دوره متوسطه دوم دبیرستان به‌وسیله ۳۲ نشانگر شناسایی شده است. در این جدول هریک از نشانگرهای هستار با توجه به آنچه مشارکت‌کنندگان بیان کرده‌اند، نام‌گذاری و مورد توصیف قرار گرفت و گونه‌های مصداق این نشانگرها نیز در جدول آورده شده است. علاوه بر این، فراوانی هریک از نشانگرها، گویای قابلیت اطمینان نمودی نشانگرهای هستار مورد مطالعه است را نمایان می‌سازد. در این جدول ستون تناسب با مراتب و ابعاد، اعتبار تناسب نشانگرهای پژوهش را نشان می‌دهد. به عبارتی یکی از روش‌های اعتباریابی در پژوهش تکوینی، صحت‌سنجی طبقه‌بندی مبتنی بر نظریه است و پژوهش تکوینی صحت و درستی مؤلفه‌های مستخرج را از تناسب طبقه‌بندی نشانگرها با مراتب و ابعاد فرانظریه تکوینی می‌گیرد. قابل ذکر است که در این فرانظریه هویت انسان متشکل از کالبدهایی است که به ترتیب کالبدهای جسمانی / حیاتی، حسی / انعکاسی، بدنی / جنبشی، هیجانی / انگیزشی، اجتماعی / ارتباطی، معنایی / نمادی و مینوی / اشتیاقی نام گرفته‌اند و فرض بر

این است که تمامی کنش‌های انسان از جمله دین‌داری قابل شناسایی، طبقه‌بندی و توصیف در این مراتب و ابعاد هستند (خرمائی، ۱۴۰۲). همچنین در این جدول گذار از گونه‌ها به تشکیل نشانگرها و سپس توصیف نشانگرها آورده شده است که در این فراورش، گذار تکوینی از تحلیل محتوی به شناسایی گونه‌ها یا مصادیق و شکل‌گیری و توصیف نشانگرها و در نهایت تکوین هستار دین‌داری نوجوانی آورده شده است که گویای اعتبار گذار هستار دین‌داری نوجوانی است. نگاره هستار دین‌داری نوجوانان دوره متوسطه دوم در شکل (۱) آمده است.

شکل ۱: نگاره هستار دین‌داری نوجوانی مقطع متوسطه دوم

توجه به نگاره هستار دین‌داری نوجوانان مقطع متوسطه دوم نشان می‌دهد که برحسب فراوانی‌های مصادیق گزارش شده در هر نشانگر، از بین مؤلفه‌های مستخرج از دین‌داری نوجوانان، اخلاق و انسانیت محوری‌ترین نشانگر هستار دین‌داری محسوب می‌شود و انجام واجبات و ترک محرمات، هدایتگری، استقامت در اعتقادات، هدفمندی، معیارمندی دینی و حس آرامش و هماهنگی حرف و عمل یا صداقت وضوح و نمود بیشتری داشته است.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر، هستارشناسی دین‌داری نوجوانان دوره دوم متوسطه در بستر فرهنگ اسلامی

جامعه ایران بود. یافته‌های پژوهش نشان داد که دین‌داری نوجوانان در قالب ۳۲ نشانگر قابل توصیف است که در میان آنها مؤلفه‌های «اخلاق و انسانیت»، «انجام واجبات و ترک محرمات»، «هدایت‌گری»، «استقامت در اعتقادات»، «هدفمندی»، «معیارمندی دینی»، «حس آرامش» و «هماهنگی گفتار و رفتار» بیشترین نمود را داشته‌اند. این یافته‌ها نشان می‌دهد که نوجوانان دین‌داری را صرفاً مجموعه‌ای از مناسک و اعمال عبادی تلقی نمی‌کنند، بلکه آن را شیوه‌ای جامع برای زیستن، تعامل اجتماعی و دستیابی به رشد فردی و معنوی می‌دانند.

برجسته‌ترین یافته پژوهش، قرار گرفتن «اخلاق و انسانیت» در کانون هستار دین‌داری نوجوانان بود. این یافته با دیدگاه آلپورت (۱۹۵۰) همسو است که دین‌داری را نوعی فلسفه زندگی می‌داند که علاوه بر جنبه‌های شناختی، دارای کارکردهای اخلاقی و اجتماعی است. همچنین با دیدگاه جوادی آملی (۱۳۹۲) مبنی بر اینکه دین مجموعه‌ای از عقاید، اخلاق و احکام برای هدایت انسان به سوی سعادت است، همخوانی دارد. در متون اسلامی نیز اخلاق به عنوان جوهره دین معرفی شده است. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ» (نحل: ۹۰)؛ یعنی خداوند به عدالت و نیکوکاری فرمان می‌دهد. همچنین پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هدف بعثت خویش را تکمیل مکارم اخلاق معرفی کرده‌اند. بنابراین قرار گرفتن اخلاق و انسانیت در مرکز دین‌داری نوجوانان را می‌توان نشانه‌ای از پیوند عمیق میان هویت دینی و مسئولیت اجتماعی در این دوره رشدی دانست.

یافته دیگر پژوهش، اهمیت «انجام واجبات و ترک محرمات» بود. این مؤلفه نشان می‌دهد که نوجوانان دین‌داری را با التزام عملی به آموزه‌های دینی تعریف می‌کنند. این یافته با تعریف تقوی و اصلانی (۱۳۹۶) از دین‌داری به عنوان التزام به باورها، احساسات و اعمال دینی سازگار است. همچنین قرآن کریم مؤمنان را کسانی معرفی می‌کند که: «الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ» (بقره: ۳)؛ یعنی ایمان آنان در عمل و رفتار متجلی می‌شود. بنابراین از نگاه نوجوانان، دین‌داری تنها یک باور ذهنی نیست، بلکه در انجام تکالیف و مسئولیت‌های دینی ظهور پیدا می‌کند.

مؤلفه «هدایت‌گری» نیز از یافته‌های مهم پژوهش بود. نوجوانان دین را راهی برای جهت‌دهی به زندگی و انتخاب مسیر صحیح تلقی کرده‌اند. این یافته با دیدگاه فولر (۲۰۰۴) درباره نقش ایمان در معنابخشی به زندگی و همچنین با نظریه اریکسون (۱۹۶۸) درباره نقش دین در شکل‌گیری هویت همخوان است. قرآن کریم نیز دین را عامل هدایت انسان معرفی می‌کند: «ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» (بقره: ۲). بنابراین نوجوانان در مرحله شکل‌گیری هویت، دین را به مثابه چراغ

راهنمای زندگی و ابزاری برای تصمیم‌گیری‌های فردی و اجتماعی درک می‌کنند.

یافته مربوط به «استقامت در اعتقادات» نیز قابل توجه است. این مؤلفه با نظریه هویت اریکسون (۱۹۶۸) قابل تبیین است. در دوره نوجوانی، افراد در جست‌وجوی تثبیت هویت خویش هستند و پایداری بر باورهای دینی می‌تواند بخشی از فرایند انسجام هویتی آنان باشد. از منظر قرآن نیز پایداری در ایمان دارای اهمیت فراوان است؛ چنان‌که خداوند می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا...» (فصلت: ۳۰). بنابراین استقامت اعتقادی را می‌توان یکی از نشانه‌های تثبیت هویت دینی در نوجوانی دانست.

«هدفمندی» نیز از مؤلفه‌های برجسته دین‌داری نوجوانان بود. این یافته با دیدگاه فولر (۱۹۹۶) درباره تحول ایمان و همچنین با رویکرد تکوینی خرمائی (۱۴۰۲؛ ۱۴۰۴) مبنی بر گسترش تدریجی ساختارهای معنایی و مینوی در فرایند رشد هماهنگ است. در قرآن کریم نیز زندگی انسان دارای هدف معرفی شده است: «أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا» (مؤمنون: ۱۱۵). در نتیجه، دین‌داری برای نوجوانان با احساس معنا، جهت و مقصد در زندگی پیوند خورده است.

همچنین یافته‌های این پژوهش نشان داد که دین‌داری با «حس آرامش» همراه است. این یافته با نتایج پژوهش‌های مرحمتی و خرمائی (۱۳۹۵) درباره نقش دین در بهزیستی روان‌شناختی همسو است. قرآن کریم نیز آرامش را از آثار یاد خداوند می‌داند: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (رعد: ۲۸). بنابراین می‌توان گفت که تجربه دینی در نوجوانان علاوه بر ابعاد شناختی و رفتاری، دارای کارکردهای هیجانی و تنظیم‌کننده روانی نیز هست. از دیگر یافته‌های مهم پژوهش، تأکید نوجوانان بر «هماهنگی گفتار و رفتار» بود. این یافته نشان می‌دهد که نوجوانان صداقت و دوری از ریاکاری را از شاخص‌های اصلی دین‌داری می‌دانند. این موضوع با آموزه‌های اسلامی نیز سازگار است؛ چنان‌که خداوند می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ» (صف: ۲). بنابراین از دیدگاه نوجوانان، دین‌داری زمانی اصیل است که در رفتار روزمره افراد متجلی شود.

در مجموع، یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که دین‌داری نوجوانان ایرانی دارای ساختاری چندبعدی است که ابعاد اجتماعی، اخلاقی، معنایی، هیجانی و مینوی را به‌طور هم‌زمان دربر می‌گیرد. نتایج این پژوهش از یک‌سو با نظریه‌های روان‌شناختی دین مانند دیدگاه‌های آلپورت، اریکسون و فولر همخوانی دارد؛ و از سوی دیگر، با مبانی انسان‌شناختی اسلامی و

آموزه‌های قرآن کریم سازگار است. بر این اساس، برنامه‌های تربیت دینی در مدارس لازم است بیش از تأکید صرف بر انتقال اطلاعات دینی، بر پرورش فضایل اخلاقی، تجربه معنوی، هویت‌یابی دینی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و معناجویی نوجوانان متمرکز شوند. چنین رویکردی می‌تواند به رشد متوازن و پایدار دین‌داری در دوره حساس نوجوانی کمک کند. از جمله محدودیت‌های این پژوهش نیز می‌توان به محدود بودن مشارکت‌کنندگان به دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر شیراز اشاره کرد؛ همچنین داده‌ها بر اساس مصاحبه و خودگزارشی نوجوانان گردآوری شده است و امکان تأثیرپذیری پاسخ‌ها از مطلوبیت اجتماعی وجود دارد؛ افزون بر این، ماهیت کیفی و تکوینی پژوهش، هرچند امکان فهم عمیق‌تر دین‌داری نوجوانان را فراهم کرده است، اما گسترش نتایج را محدود می‌کند.

منابع

- تقوی، سیدمهدی و اصلانی، شهناز (۱۳۹۶). بررسی رابطه بین مصرف رسانه، دین‌داری و ارزش‌های خانواده: مطالعه موردی شهر سمنان، پژوهش‌های انتظامی - اجتماعی زنان و خانواده، ۲(۲)، ۱۸۱ - ۲۰۵.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۸). تفسیر تسنیم. قم: اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۲). شریعت در آینه معرفت. قم: اسراء.
- جیمز، ویلیام (۱۳۸۶). دین و روان. ترجمه مهدی قائمی، تهران: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- خرمائی، فرهاد (۱۴۰۲). روش‌شناسی تکوینی: نگاهی تحولی به پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی اسلامی. تحقیقات بنیادین علوم انسانی، ۹(۳۱)، ۷۳ - ۹۴.
- خرمائی، فرهاد (۱۴۰۴). دستگاه شناختاری تکوینی: نگاهی تحولی به روش‌شناسی پژوهش. روش‌شناسی علوم انسانی، ۳۱(۱۲۴)، ۵ - ۳۲.
- خرمائی، فرهاد؛ دریانی‌زاده، نادیا و موهبت، نیلوفر (۱۴۰۴). تبیین خلوص نیت در دانشجویان: یک مطالعه تکوینی. مطالعات اخلاق کاربردی، ۱۸(۳)، ۵۶ - ۷۸.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۸). جامعه‌شناسی. ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.
- محبوبی، رضا (۱۳۹۴). ساخت مقیاس (بومی) برای سنجش دین‌داری. مدیریت در دانشگاه اسلامی، ۴(۱۱)، ۱۱۷ - ۱۳۴.

مرحمتی، زهرا و خرمائی، فرهاد (۱۳۹۵). بررسی اثر دین‌داری، صبر و امید بر بهزیستی فضیلت‌گرا. پژوهش‌نامه روان‌شناسی اسلامی، ۲(۵)، ۳۴ - ۶۶.

معیدفر، سعید (۱۳۸۳). شکاف نسلی یا گسست فرهنگی (بررسی شکاف نسلی در ایران). علوم اجتماعی، ۲۴(۲۴)، ۸۰ - ۵۵.

هادیان، سیدعلی؛ غروی راد، سیدمحمد و آذربایجانی، مسعود (۱۳۹۲). تأثیرات والدین بر دین‌داری فرزندان از منظر روان‌شناسی دین. مطالعات اسلام و روان‌شناسی، ۷(۱۳)، ۲۵ - ۴۶.

یغمایی، محمدتقی (۱۳۸۰). دین‌داری نوجوانان و عوامل موثر بر آن. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبائی. تهران.

Abdel-Khalek, A. M., Bakhiet, S. F. A., Osman, H. A. & Lester, D. (2023). The associations between religiosity and the Big-Five personality traits in college students from Sudan. *Acta Psychologica*, 239, 104013

Allport, G. W. (1950). *The individual and his religion: a psychological interpretation*. Oxford, England: Macmillan.

Allport, G. W. & Ross, J. M. (1965). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432-443.

Alston, W. P. (1998). Religion, history of philosophy of. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, 8, 238-248.

Alston, W. P. (1972). *Filosofia da linguagem*. Rio de Janeiro, Brazil: Zahar.

Batson, C. D. & Patricia, A. (1985). Schoenrad test-retest reliability of six religious orientation scales. *University of Kansas Review of Religious Research*, 26(4), 391-397.

Birhan, W. (2019). A review on normative and other factors contributing to Africas adolescent development crisis. *Philosophical Papers and Review*, 9(1), 1-9.

Blass, R. B. (2004). Beyond illusion: Psychoanalysis and the question of religious truth. *The International Journal of Psychoanalysis*, 85(3), 615-634.

Bridges, L. J. & Moore, K. A. (2002). *Religion and spirituality in childhood and adolescence*. Washington, DC: Child trends.

- Burr, W. H. (1987). *Self-contradictions in the Bible*. New York, NY: Prometheus Press.
- Compton, D. M. (2008). Faith development in young children; A qualitative study of gender differences [Doctoral dissertation]. University of South Carolina.
- Comte-Sponville, A. (2007). *The little book of atheist spirituality*. New York, NY: Penguin Press.
- Connolly, P. (1999). *Psychological approaches*. In P. Connolly (Ed.), *Approaches to the Study of Religion* (p. 135-192). London: Cassell.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. London, UK: Faber and Faber.
- Febrian, J. & Budianto, E. (2023). The effect OF KnowLledge, trust, Products, Services and Religiosity on interest In saving. *Proceedings Of The International Conference Of Islamic Economics And Business (ICONIES)*, 9(1), 85-96.
- Fowler, J. W. (1981). Stages of faith: *The psychology of human development and the quest for meaning*. San Francisco, California, United States: HarperOne.
- Fowler, J. W. (1986). Dialogue toward a future in faith development studies. *Faith development and Fowler*, 275-301.
- Fowler, J. W. (1996). *Faithful change the personal and public challenges of postmodern Life*. Nashville, Tennessee, United States: Abingdon Press.
- Fowler, J. W. (2004). Faith development at 30: Naming the challenges of faith in a new millennium. *Religious Education*, 99(4), 405-421.
- Freud, S. (1961). *The future of an illusion*. New York, NY: W. W. Norton and Company.
- Gorsuch, R. L. (1988). Psychology of Religion. *Annual review of psychology*, 39(1), 201-221.
- Fuad, A. J. & Masuwd, M. (2023). Religiosity and its Relationship with the Tolerance Attitudes of Higher Education Students. *Tribakti: Journal Pemikiran Keislaman*, 34(2), 213-228.

- Grant, J., Blum, A., Chamberlain, S. & Lust, K. (2023). Religiosity, impulsivity, and compulsivity in university students. *CNS Spectrums*, 28(3), 367-373.
- James, W. (1985). *The Varieties of Religious Experience*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- James, W. (1890). *The Principles of Psychology*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Jung, Carl G. (1958). *Answer to Job*. New Jersey, NJ: Princeton University Press.
- Jung, Carl G. (1961). *Memories, Dreams, Reflections*. New York, NY: Vintage books.
- Jung, Carl G. (1938). *Psychology and Religion*. London, England: Yale University Press.
- Khormaei, F. & Farmani, A. (2015). Patience and its components in predicting bullying among primary school students. *International Journal of Behavioural Sciences*, 10(1), 1-5.
- Khormaei, F., Farmani, A. & Kalantari, S. (2015). The comparison of patience components among patients with major depression, generalized anxiety disorder and normal individuals. *International Journal of Behavioral Sciences*, 9(1), 77-84.
- King, R. (Ed.). (2017). *Religion, Theory, Critique: Classic and Contemporary Approaches and Methodologies*. New York, NY: Columbia University Press.
- Marhemati, Z. & khormaei, F. (2017). Explaining Eudiamonic Well-Being: The role of Religiosness and patience. *Health.Spirituality and Medical Ethics*, 4(4):24-30.
- Mol, H. (2022). Religion and Identity Dialectic Interpretation of Religious Phenomena. *Australian Association for the Study of Religions Book Series*, 64-79.
- Neuman, M. E. (2011). Addressing Children's Beliefs Through Fowler's Stages of Faith. *Journal of Pediatric Nursing*, 26, 44-50.
- Plantinga, A. (2000). *Warranted Christian belief*. Oxford, England: Oxford University Press.
- Pojman, L. J. (2003). Faith, hope, and doubt. In L. J. Pojman (Ed.) *Philosophy of*

- religion: An anthology* (p. 436-446). Belmont, CA :Wadsworth Thomson Publishers.
- Rowe, W. R. (2001). *Philosophy of religion: An introduction*. Belmont ,CA: Wadsworth Thomson Publishers.
- Shattuck, E. C. & Muehlenbein, M. P. (2020). Religiosity/spirituality and physiological markers of health. *Journal of religion and health*, 59(2), 1035-1054
- Smith, L. M. (2010). Spiritual wellbeing and its relationship to adolescent resilience. *A case study of Australian youth attending one local church* [Doctoral dissertation]. Australian Catholic University.
- Solomon, R. C. (2002). *Spirituality for the skeptic*. Oxford, England: Oxford University Press.
- Stanard, R. P. & Painter, L. C. (2004). Using a faith development model in college counseling. *College Student Affairs Journal*, 23(2), 197.
- Sukmawati, S. & Husna, S. (2023). The Impact of Religiosity and Social Support on Psychological Well-Being among Tahfidz Students. *Journal An-Nafs: Kajian Penelitan Psikologi*, 8(2), 213-231
- Ventis, L. V. (1995). The relationships between religion and mental health. *Journal of Social Issues*, 51(21), 33-48.

